

Erdély, imázs, néprajzkutatás

Az elmúlt tíz év nem volt izgalmaktól mentes Romániában. Nem kétséges: az 1989-es fordulat alapvető változásokat hozott a romániai magyarság identitásmegvalósítás lehetőségeiben, az anyanyelvi oktatás politikájában, és ezzel párhuzamosan a tudományos élet különböző területein, így a néprajzkutatásban is. Amit nem lehet vitatni, az az, hogy a lehetőségek és az adottságok soha sem fedik a valóságot. Így van ez a népi kultúra kutatásában és a társadalomtudományok terén is.

Amit már évtizedekkel ezelőtt megírtak a magyar kutatók, mára sem sokat változott: a romániai magyar néprajzkutatás egyik rákfeneje továbbra is az elszigeteltség¹. Bár én ez alatt nem a belénk sulykolt történeti-földrajzi elszigeteltséget értem, amely számomra egyáltalán nem nyilvánvaló és meghatározó. Pont ellenkezőleg: a tudományos és kutató elszigeteltségre gondolok, amely a felgyorsított (felgyorsuló?) globalizáció ellenére többszörösen igaz. Vonatkozik ez elsősorban Magyarországra és a határon túli magyarság kapcsolataira. Tényként kell elkönyvelni, hogy a romániai magyar közösség értelmiségi körökben, a magyar nemzeti érzés miatt – vagy talán a könnyebb lehetőségekből kifolyólag – az elsődleges kitekintés mindig Magyarország felé történik és csak aztán Európa, vagy a világ más tájaira. Ez talán törvényszerű is. Az azonban nem az, hogy emellett miért nincs legalább akkora nyitottság olyan országok felé, ahol akár a néprajztudományból, akár a helyi adottságokból kifolyólag szimbiotikus kapcsolatrendszerek jöhetnek létre a néprajztudomány és a társadalomtudomány művelői között.

Az elszigeteltség másik fontos forrása, amellet, hogy mindig a pénzhíányról és a források kiapadásáról kellene beszélni, a romániai helyzetből adódik. A románság és a magyarság kettős – sokszor homlokegyenest állító – néprajzkutatása sajnos még mindig nem értesül egységesen és egésszerűen egymás eredményeiről. Román kutatók és iskolák jóformán figyelmen kívül hagyják azokat az eredményeket, amelyekkel a magyar kutatók nyíltan és minden szemrebbenés nélkül büszkélkedhetnek európai fórumokon. Itt azért a feltételes mód, mivel csak akkor büszkélkedhetnek igazán, ha ők is kijuthatnának külföldi konferenciákra, és nemcsak Magyarországon, hanem Londonban, Washingtonban, Amszterdamban és Ljubljanában is találkozhatnánk velük. Sajnos, egy-két kivételes esettől eltekintve ez nagyon kevés kutatónak adatik meg. Hasonlóan fontosak lennének a külföldi szakmai publikációk. Tehát: ha nemcsak az Ethnographia és egy-két román nyelvű folyóiratban, hanem rangos külföldi folyóiratok lapjain is olvashatnánk tanulmányaikat. Az, hogy ez nem történik meg, vagy még a lehetőségek sem

igen adottak, az mindenképpen az elszigeteltséget jelenti, és – sajnos – egy torz fejleményt eredményez. Sajnos, ezen még az sem segít, ha hébe-hóba megjelenik egy többnyelvű publikáció. A román nyelvű publikációk még a magyar néprajztudomány legitimálására sem nagyon elegendők, nemhogy a külföldi imázs kialakítását elősegítsék.

Hasonlóan az elmondottakhoz, alapvető problémafeltáró kérdésekként és nem kritikaként teszem szóvá a következőket, hisz összefüggő problémákról van szó. Van-e valós interdiszciplinaritás? Léteznek-e újszerű kutatási irányzatok az erdélyi magyarságkutatásban? Például: számtalan kibányászatlan lehetőség áll kulturális antropológusok, néprajzkutatók és folkloristák előtt, bár mindezen tudományágak inkább már a kulturális, etnikus és nemiség-tudományok felé kellene hogy kacsingassanak. Ez is az interdiszciplinaritást jelentené. Ahelyett, hogy mindig az újszerűt és a magyarországi trendeket másolná a romániai magyarságkutatás, nem ártana egy-két ötletet a múltból is átmenteni. A falumonográfiák, a feltáró szociografikus töltetű és összehasonlító interetnikus tanulmányok sorát kellene fiatal kutatóknak elvégezni. Nem lenne hiábavaló a korábbi, századfordulós és főleg az 1940–1944 között elvégzett kutatások eredményeit, az eltelt idő változásainak hatását felülvizsgálni. El tudnám képzelni végzős hallgatók tudományos táborozását, amely 'monografikus falvakat' venne célpontul. Ahonnan alapvető adataink vannak, mint Kide, Szék, Szépkenyerűszentmárton, a Borsa völgye, Kolozsvár, Magyarózd, Lőrincréve, Magyargyerőmonostor, Bábony stb., ott érdemes lenne az elmúlt évtizedek változásait alaposabban feltérképezni. Ne felejtjük el, hogy vannak korai monográfiák, amelyek nem néprajzosok által, néprajzos szempontok figyelembevételével, hanem írói (Horváth István magyarózdai monográfiája), népművészeti (Karsai Zsigmond lőrincrévi anyagai), vagy éppen egy sajtósági, de inkább egy-síkú folklorisztikai megközelítéssel készültek (Nagy Olga gyűjtései vagy a népzenei monográfiák teljes sora). Az elmúlt évtizedek bebizonyították: ezek nem helyettesíthetők a néprajzi-történeti kutatást és összehasonlító feldolgozásokat. Tehát nem bújhatunk el mögöttük, és nem érvelhetünk úgy, hogy a munka már el van végezve. Nincs, sajnos nincs! De a legszomorúbb az, hogy sokszor ezek a munkák vannak feltüntetve a néprajzkutatás tudományos eredményeiként. Senki sem vonhatja kétségbe például a Kallós Zoltán gyűjtött anyag hasznosságát és fontosságát. Nem lehet azonban baladagyűjtésekkel, népdalkötetekkel vagy lemezkiadásokkal helyettesíteni a tudományos, összehasonlító néprajzkutatást.

Továbbá meg kellene vizsgálni, hogy a Venczel-féle iskola (Stahl–Gusti irányzat) rejt-e még lehetőségeket a néprajzkutatás számára. Az interdiszciplinaritás azonban ennél sokkal összetettebb feladat. Ez már majdnem politikai síkra tereli a néprajztudományt és kényes tudományozásológiai kérdések tömkelegét veti fel. Hisz amennyire nyitottat a kutatók egymás felé, annyira tudnak nyitottak lenni egymás kutatási irányzata és tárgyai felé. Az, hogy a magyar és a román kutatók találjanak-e közös hangnemet, az egy

sajátságos és elferdült kérdés, de az, hogy a különböző társtudományok magyar művelő sem igen tudnak egymással párbeszédet kialakítani, az bizony már visszás jelenség. Gondolok itt nemcsak a néprajz és kulturális antropológia – vagy az azt művelők – ellentétes felfogásaira, amelyek inkább eltorzítják egymást, mint megtermékenyítve közelednének egymáshoz. A romániai antropológia és néprajzkutatás csak egy ilyen probléma, de ha kiterjesztjük a kérdést távolabbi területekre, akkor a baj még akutabb lesz. Míg a történelem és a nyelvészet, a néprajzkutatás hagyományaiból kifolyólag is, szervezeten be tud illeszkedni a néprajzkutatás elméleteibe, addig az összehasonlító irodalomtudomány, szociológia, tájféldrajz, politológia majdnem teljesen hiányoznak a néprajz tárgyköreiből.

A néprajzkutatás igen sokáig begubózott egy sztereotip szerepbe. Nyilvánvalóan a hagyományos paraszti kultúra és a paraszti falvak kutatása a harmadik millennium első évtizedében anakronizmus. Viszont sok más olyan kutatási terület van, amely vagy még azokból a gyökerekből táplálkozik, vagy hasonló módon él. A falvak átalakulásának kutatása mára már nem a néprajzkutatók sajátja. Ez igaz Magyarországra és Romániára egyaránt. Azonban a néprajz-antropológiai szemléletmód és kutatási gyakorlat más, mint a szociológia, a helytörténet, a helyi politika, vagy a humán földrajzi kutatások. Ez a másság az emberközelségben és az elkötelezett kutatói hozzáállásban jelentkezik. De ez igaz a nem falusias kultúra kutatására is. Mára már városokban is találunk a 'népi' kultúra gyökereiből táplálkozó közösséget, vagy szubkulturális csoportokat, amelyeket antropológiai megközelítéssel igen jól lehet kutatni, de nem lehet helyettesíteni a hagyományos paraszti közösségekkel.

Létezik még számos olyan fehér folt, amelyek feltérképezésével mind a mai napig adós a néprajzkutatás. Egy-két előzetes, tapogatózó lépéstől eltekintve kevés olyan tanulmányt ismerünk, amelyek a társtudományokkal összefogva vizsgálná egy adott terület vagy népcsoport helyét a társadalomban, kultúrájuk változásainak milyenségét. 1990 óta Románia szinte tombol az átalakulás fertőjében. A népi és a populáris kultúra összevegyítése több területen is intenzíven folyik (bár igaz, hogy ez önmagában még nem román sajátosság). Ezt a felgyorsult váltást most kellene megragadnia egy-két ötletgazdag kutatónak. A falvakban is meginduló kényszergazdálkodások, a városi ipar széthullása, az új foglalkozások kialakulásai mind-mind természetes táptalajai az átalakuló félben lévő társadalmi értékeknek és szerepeknek.

Éppen a vélt vagy valós elszigeteltség és az eltorzult magyarországi kapcsolatok miatt sajátosan fejlődik a különböző néprajzi területek kutatása. Bizonyos területeken csak olyan modellek szerint folytatódnak, amelyeket már magyarországi kutatók meghonosítottak és leteszteltek. Bár tudománytörténeti szempontból érthető, és első pillanatra úgy tűnik, ez a biztosabb út, de az is tudott, hogy ez a megoldás nem mindig a legjobb. Első kifogásként azt kell talán kihangsúlyozni, hogy a romániai területek kultúrájára nem mindig célszerű ráerőltetni a más tájegységek adataira felépített

modelleket. Gondoljunk csak a lakodalom-, vagy a felszínes szokáskutatásra. Románia különböző tájain lévő lakodalmi vagy népszokások igen eltérőek a magyarországiaktól. Az erdélyi magyar kutatók még mindig adósak egy olyan átfogó munkával, amely ezeket a szokásokat összefoglalná. Hasonló a helyzet a néphittel, a néptáncsal és az anyagi műveltség jó egynéhány területével. Gondoljunk csak a ház történeti kialakulására, vagy a kalotaszegi lepszoknya kutatására.

Hasonlóan kérdéses a helyzet magával a területek szerepével kapcsolatban is. Egynehány terület túlzott kiemelése, mint például korábban Kalotaszeg és Mezőség, vagy mostanában Gyimes és Moldva, sajátosan torz területiséghez vezetett más, főleg kevésbé ismert kisebb területek rovására. Kalotaszeg kiemeltsége és több mint százéves felfedezésének ellenére² mai napig tartogat meglepetéseket az alapos terepmunkát végző kutató számára. Hasonló a helyzet azokkal a témákkal és tárgyakkal kapcsolatban, amelyek szintén túlzottan kiemelt szerepet kaptak a néprajzkutatásban. Itt gondolok elsősorban az igen „archaikusnak” ítélt jelenségekre, vagy komplexumokra (bizonyos mesék, balladák, táncformák, népi imádságok stb). Önmagában az „archaizmus” és Erdély kapcsolatát is kritikusan kell majd kielemezni a következő néprajzos generációnak³. Ezt az egyébként igen háládatlan témát már csak azért is érdemleges lesz néprajzkutatóknak „felfedezni”, mert előbb-utóbb Romániában tért fog hódítani a falusi turizmus, amelyhez pozitív képeket és néprajzilag hű anyagot mindenképpen a magyar (és a román!) kutatóknak kell majd szállítaniuk. Illetve pontosabban: jobb lesz, ha ők fogják ezt előteremteni, mint ha élelmes turistaszervező middle-men-ek végzik el, akiknek halvány fogalmuk sem lesz arról, ami nem is igazán érdeklőket.

Nem túlzás azt állítani: ahogyan az egészséges Erdély-kép nem él a tudományos köztudatban, úgy a kiegyensúlyozott kutatások és publikációk is igen hiányoznak Erdéllyel kapcsolatban. Ennek a kiegyensúlyozottságnak a meglehetősen hiányzik a romániai magyar kutatók témaválasztásánál is. A romániai magyar kutatók Románián és Erdélyen kívüli kutatásai talán segíthetnének nemcsak ennek a problémának a feloldásában, hanem az elszigeteltség megszüntetésében is, hisz minden ilyen kutatás nagyobb ívű és nagyobb lélegzetű elméleteket és irodalmi ismereteket hozna magával. Mind a szászok, mind pedig a magyar és román emigráns közösségek kutatása lehetne egy érdekesítő kutatási projekt egy-egy vállalkozó szellemű erdélyi néprajzkutató számára.

Érdeemes szólni egy kapcsolódó problémáról: arról, hogy a magyarországi kutatók romániai kutatásainak lehetősége 1990 óta alapvetően javult. A kérdés: mennyiben látszik ez meg az elmúlt tíz év tudományos publikációiban. A választ mindenki tudja: az interetnikus kapcsolatok és az etnikai politizálás kutatásán kívül az eredmény igen elszomorító. A nagy szabadság és kutatási potenciák ugrásszerű növekedése ellenére a magyarországi kutatók romániai tudományos tevékenysége elenyésző és minőségi szintjében szín-

te teljesen konzervatív. Amit pedig nemzetközi szinteken fel tudunk mutatni tőlük, az még kevesebb a nullánál. Sajnos, ez azt is jelenti, hogy az erdélyi magyarság népi kultúrájának nemzetközi elismerése és elismertsége jóval alatta marad a románságénál. Bár ez nem egy publikációs verseny, de az mindenképpen kihangsúlyozandó, hogy a nagyvilágban az Erdéllyel kapcsolatos információk tömkelege a 'hivatalos' román nemzeti médiákon keresztül áramlik ki a nagyvilágba. Ezért van az, hogy mind a mai napig bármilyen Erdéllyel (Transylvania) kapcsolatos kérdés, anyag, publikáció egy túlfűtött nemzeti konfliktus termékeként, nem a népi kultúrák ötvöződésének eredményeképpen, hanem a vérszomjas Gróf Drakula-kultusznak tudható be⁴. Ennek a torz szemléletmódnak a megváltoztatása még igen sok munkát igényel, mind a magyar, mind pedig a román kutatók részéről⁵.

Összegzésül érdemes kihangsúlyozni, hogy a romániai kutatások néha sokkal alaposabb és a magyar nemzeti kultúra szempontjából szükségszerűbb adatokkal tudják elősegíteni a magyarságról mind Magyarországon, mind bárhol máshol megismert kép árnyaltabbá tételét. A fenti problémák internalizálása és beültetése a kutatási programokba természetesen már felvetik a megoldás lehetőségeinek csíráit is. A kutatási szemléletmódváltás nyilvánvalóan egy ilyen, várva várt lehetőség. A másik mindenképpen a pedagógiai gyakorlat újításának megvalósításában rejlik. A szemléletváltás megteremtéséhez elengedhetetlen lesz egy új generáció kinevelése, a fiatal kutatógenerációk támogatásának létrehozása. Ehhez pedig kellenek majd új előadók, vendégtanárok – és nem feltétlenül csak a budapestiek állandó erdélyi körutaztatására gondolok –, stúdiók, könyvek és doktori programok. Ha ezekből megvalósul valami, akkor a következő tíz év a romániai magyarság néprajzkutatásában izgalmas lesz.

IRODALOM

KÓSA László

1991 *Erdély néprajza*. Ethn. 102. 197–211.

KÓSA László – NAGY Ilona

1971 *Magyar néprajzi kutatások Romániában*. Népi Kultúra – Népi Társadalom. V-VI. 45–69.

KÜRTI László

2000 *Gróf Drakula túlélése*. Új Holnap. 45. 130–151.

LÓRINCZI, Marinella

1996 *Transylvania and the Balkans as multiethnic regions in the works of Bram Stoker*. Europae. 2. 1–10.

MISKOLCZY Ambrus

1991 *Az archaizmus értelmezései. Mítoszok vagy modellek?* Ethn. 102. 217–222.

ÓLOSZ Katalin

1994 *Eredmények és feladatok Kalotaszeg néprajzi kutatásában*. Néprajzi Hírek. 23. 3–4. 33–51.

JEGYZETEK

¹ Kósa 1991, 199, Kósa–Nagy 1971, 45.

² Olosz 1994.

³ Lásd Miskolczy 1991, 217–218.

⁴ Lőrinczi 1996.

⁵ Kürti 2000.

